

CHP001004C - Fizykochemia materiałów

Literatura:

1. „Obliczenia chemiczne. Skrypt do ćwiczeń rachunkowych z chemii”. Łukasiewicz M., Michalski O., Szymońska J. Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2015
2. "Ćwiczenia rachunkowe z chemii analitycznej", Praca zbiorowa pod redakcją Zbigniewa Galusa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015
3. "Obliczenia w chemii analitycznej", A. Cygański, B. Ptaszyński, J. Krystek, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 2004
4. "Obliczenia rachunkowe z chemii analitycznej ", F. Buhl, K. Kania, B. Mikuła, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004
5. "Obliczenia w chemii nieorganicznej", Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2002

Zakres materiału:

1. Sposoby wyrażania stężeń roztworów
2. Siła jonowa roztworu i aktywność jonów
3. Iloczyn jonowy wody, pH, p_aH
4. Dysocjacja elektrolitów
5. Równowagi jonowe w roztworach słabych kwasów i zasad
6. Równowagi jonowe w roztworach buforowych
7. Rozpuszczalność związków trudno rozpuszczalnych i iloczyn rozpuszczalności

Należy:

1. powtórzyć/poszukać w literaturze:
  - cyfry znaczące
  - dokładność obliczeń
2. zaopatrzyć się i nosić ze sobą: na zajęcia:
  - układ okresowy pierwiastków
  - kalkulator (z funkcją liczenia logarytmów)

Jednostka masy atomowej

- 1/12 masy atomu izotopu węgla ¹²C
 $m_u = 1,6605402 \cdot 10^{-24} \text{ [g]} = 1 \text{ [u]} = 1 \text{ [Da]}$

Mol

- podstawowa jednostka ilości materii w układzie SI
- 1 mol to liczba atomów, cząsteczek, jonów itp. równa liczbie atomów znajdujących się w 0,012 kg nuklidu ¹²C

Liczba Avogadra

- liczba indywiduali zawartych w 1 mol materii
 $N_A = 6,0221367 \cdot 10^{23} \text{ [mol}^{-1}\text{]}$

Masa molowa

- masa jednego mola danego rodzaju cząsteczek, [g/mol]

Objętość molowa gazu idealnego: 22,414 [dm³/mol]

Ciśnienie standardowe: $p^0 = 101325$ [Pa]

Przeliczenia jednostek

$$1 \text{ cm}^3 = 10^{-3} \text{ dm}^3 = 1 \text{ ml} \quad 1 \text{ kg/m}^3 = 10^{-3} \text{ g/cm}^3$$

$$1 \text{ dm}^3 = 10^3 \text{ cm}^3 = 1 \text{ l} \quad 1 \text{ g/cm}^3 = 10^3 \text{ kg/m}^3$$

Ułamek wagowy

Ułamkiem wagowym (w_i) i -tego składnika nazywamy stosunek masy (m_i) tego składnika do masy całego roztworu:

$$w_i = \frac{m_i}{m} = \frac{m_i}{\sum m_i}$$

Suma ułamków wagowych poszczególnych składników roztworów jest równa jedności.

Procent wagowy / stężenie procentowe

$$p_i = w_i \cdot 100\% \quad [\%]$$

Procent wagowy jest równy liczbie gramów danego składnika w 100g roztworu.

Stężenie molowe

Stężenie molowe (c_i) i -tego składnika w danym roztworze jest to stosunek liczności (n_i) tego składnika do objętości (V) całego roztworu:

$$c_i = \frac{n_i}{V} \quad [\text{mol/dm}^3]$$

Roztwór jednomolowy to roztwór zawierający 1 mol danej substancji w objętości 1 dm³.

Ułamek molowy

Ułamek molowy (x_i) określa stosunek liczności (n_i) danego składnika do sumy liczności wszystkich składników roztworu:

$$x_i = \frac{n_i}{\sum n_i}$$

Suma ułamków molowych poszczególnych składników roztworu jest równa jedności. Jeśli ułamek molowy pomnożyć przez 100% otrzymamy procent molowy.

Procent objętościowy

Procenty objętościowe wyrażają stosunek objętości danego składnika przed zmieszaniem (V_i) do sumy objętości wszystkich składników mieszaniny gazowej, jeżeli objętości były mierzone w jednakowych warunkach ciśnienia i temperatury.

$$P_i(\text{obj.}) = \frac{V_i}{\sum V_i} \cdot 100\%$$

Suma objętości wszystkich składników tylko dla gazów idealnych jest równa objętości roztworu.

Dla gazów idealnych stężenie wyrażone w procentach objętościowych jest równe stężeniu wyrażonemu w procentach molowych.

Aktywność

- w roztworach mocnych elektrolitów (mocne kwasy i zasady są w roztworach wodnych całkowicie zdysocjowane – rozpadają się na jony), uwzględnia się wzajemne oddziaływanie jonów obecnych w roztworze. W miejsce stężeń wprowadza się aktywność:

$$a_x = f_x \cdot c_x$$

gdzie:

a_x – aktywność jonu x [mol/dm³]

c_x – stężenie jonu x [mol/dm³]

f_x – współczynnik aktywności

Siła jonowa roztworu (moc jonowa)

- miara występujących w roztworze oddziaływań między jonami

$$\mu = 0,5 \sum c \cdot z^2$$

gdzie:

μ - siła jonowa r-ru [mol/dm³]

c – stężenie poszczególnych jonów w roztworze [mol/dm³]

z – ładunek jonu

Współczynnik aktywności

- współczynnik aktywności zależy od mocy jonowej roztworu oraz ładunku danego jonu (teoria Debye'a – Hückela):

$$-\log f_x = \frac{Az^2\sqrt{\mu}}{1 + B \cdot a \cdot \sqrt{\mu}}$$

gdzie:

A i B – stałe wynikające z właściwości rozpuszczalnika, zależne od T pomiaru

a – średni promień uwodnionego jonu

z – ładunek jonu

- dla wody o $T = 25^\circ\text{C}$ stała $A = 0,509$, stała $B = 3,287 \cdot 10^9$. Wartości parametru a wynoszą $3 - 11 \cdot 10^{-10}$ (wielkość promieni uwodnionych jonów 3-11 Å)
- dla roztworów rozcieńczonych ($\sim \mu < 0,1$) (prawo graniczne Debye'a – Hückela),
  - dla jonów jednowartościowych, gdy $\mu < 0,05$
  - dla jonów dwuwartościowych, gdy $\mu < 0,014$
  - dla jonów trójwartościowych, gdy $\mu < 0,005$

$$-\log f_x = \frac{0,5 \cdot z^2 \sqrt{\mu}}{1 + \sqrt{\mu}}$$

- dla roztworów bardzo rozcieńczonych ($\mu < 0,01$), można stosować wzór:

$$-\log f_x = 0,5z^2 \sqrt{\mu}$$

Iloczyn jonowy wody

- woda ulega również dysocjacji (jest to bardzo słaby elektrolit):

- jony wodorowe (H^+) nie istnieją w roztworze wodnym, gdyż przyłączają się natychmiast do cząsteczek wody, tworząc jony hydroniowe (H_3O^+).
- *stała równowagi reakcji dysocjacji wody ma postać:

$$K = \frac{[H^+] \cdot [OH^-]}{[H_2O]}$$

- w niezbyt stężonych roztworach stężenie niezdisocjowanej wody $[H_2O]$ można uznać za wielkość stałą, równą stężeniu czystej wody (55,4 M). Wówczas:

$$K_w = K \cdot [H_2O] = [H^+][OH^-] = const$$

gdzie:

K_w – iloczyn jonowy wody

- postać logarytmiczna iloczynu jonowego wody:

$$pK_w = p_cH + p_cOH$$

gdzie:

$p_cH = -\log [H_3O^+]$ – wykładnik ze stężenia jonów wodorowych

$p_cOH = -\log [OH^-]$ – wykładnik ze stężenia jonów wodorotlenowych

- jedynie dla roztworów rozcieńczonych $p_cH = p_aH$
- przyjmuje się, że wartości stężeniowego i termodynamicznego iloczynu jonowego wody są sobie równe. W $T = 25^\circ C$ $K_w = K_{wa} = 10^{-14}$
- wyrażenie na iloczyn jonowy wody można przedstawić w postaci:

$$pK_w = pH + pOH = 14$$

* Stała równowagi reakcji

- współczynnik opisujący stan równowagi odwracalnych reakcji chemicznych
- dla reakcji $mA + nB = pC + qD$ stała równowagi:

$$K = \frac{[C]^p [D]^q}{[A]^m [B]^n}$$

gdzie:

$[C]$ i $[D]$ – stężenia molowe produktów

$[A]$ i $[B]$ – stężenia molowe substratów

- w ujęciu termodynamicznym:

$$K = \prod_{i=1}^n a_i^{v_i}$$

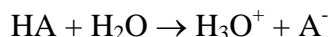
gdzie:

a_i – aktywność molowa

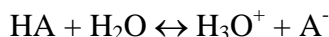
v_i – współczynnik stechiometryczny

Stała dysocjacji

Mocne kwasy jednoprotone* w roztworach wodnych są całkowicie zdysocjowane zgodnie z równaniem:

W przypadku **slabych kwasów jednoprotonowych**, dysocjujących według równania:

stan równowagi w roztworze określa stała dysocjacji:

$$K_a = \frac{[\text{H}_3\text{O}^+][\text{A}^-]}{[\text{HA}]}$$

jeśli:

$$\begin{aligned} [\text{H}_3\text{O}^+] &= [\text{A}^-] = X \quad (\text{przy pominięciu autodysocjacji wody} *) \\ [\text{HA}] &= C_{\text{HA}} - X \end{aligned}$$

to:

$$K_a = \frac{X^2}{C_{\text{HA}} - X} \quad \text{lub} \quad K_a = \frac{C_{\text{HA}} \alpha^2}{1 - \alpha}$$

gdzie:

α - stopień dysocjacji [-,%]

Stopień dysocjacji

- stosunek liczby (lub stężenia) cząsteczek zdysocjowanych do liczby (lub stężenia) wszystkich cząsteczek wprowadzonych do roztworu:

$$\alpha = \frac{X}{C_{\text{HA}}}$$

- stopień dysocjacji można obliczyć z równania kwadratowego:

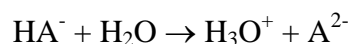
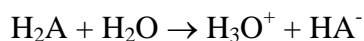
$$C_{\text{HA}}\alpha^2 + K_a\alpha - K_a = 0$$

- jeśli $\alpha < 0,05$, stopień dysocjacji można obliczyć ze wzoru:

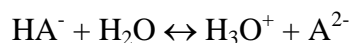
$$\alpha = \sqrt{\frac{K_a}{C_{\text{HA}}}}$$

* uwaga

- mocne kwasy dwuprotone dysocjują według równania:

- natomiast słabe kwasy dwuprotone dysocjują według równania:

- dla kwasów trzyprotowych wyróżniamy 3 etapy dysocjacji.

Każdy etap dysocjacji kwasu wieloprotonowego opisuje inna stała dysocjacji.

** uwaga

- jeśli roztwory mocnych kwasów są bardzo rozcieńczone ($C_{HA} < 4,5 \cdot 10^{-7} M$) należy w obliczeniach uwzględnić jony $[H_3O^+]$ powstałe w wyniku dysocjacji wody. Całkowite stężenie jonów wodorowych można obliczyć z zależności:

$$[H^+]^2 - [H^+]C_{HA} - K_w = 0$$

gdzie:

K_w - iloczyn jonowy wody

W przypadku mocnych zasad postępujemy analogicznie!

Roztwory buforowe

- układ zawierający sprzężony kwas i zasadę o stężeniach analitycznych wystarczająco dużych, aby utrzymać blisko stałe pH, pomimo rozcieńczenia, czy dodania do układu niewielkiej ilości mocnego kwasu lub zasady

- roztwory:

- słabej zasady i jej soli z mocnym kwasem
- słabego kwasu i jego soli z mocną zasadą
- dwóch soli słabego kwasu wielozasadowego z mocną zasadą lub dwóch soli słabej zasady dysocjującej wielostopniowo z mocnym kwasem

- stała dysocjacji kwasowej określa równowagę między sprzężonym kwasem i zasadą w układzie:

$$K_a = \frac{[H_3O^+][A^-]}{[HA]}$$

- w roztworze buforowym otrzymanym przez zmieszanie roztworu słabego kwasu HA (o stężeniu analitycznym C_{HA}) i sprzężonej z nim zasady A^- (o stężeniu analitycznym C_B):

$$[HA] \approx C_{HA} \text{ i } [A^-] \approx C_B$$

zatem:

$$K_a = [H^+] (C_B/C_{HA})$$

stężenie jonów wodorowych możemy obliczyć z zależności:

$$pH = pK_a + \log C_B - \log C_{HA}$$

- w roztworze buforowym otrzymanym przez zmieszanie roztworu słabej zasady B (o stężeniu analitycznym C_B) i sprzężonego z nim kwasu AH^+ (o stężeniu analitycznym C_{HA}):

$$[B] \approx C_B \text{ i } [AH^+] \approx C_{HA}$$

zatem:

$$K_b = [OH^-] (C_{HA}/C_B)$$

stężenie jonów wodorowych także możemy obliczyć z zależności:

$$pH = pK_a + \log C_B - \log C_{HA}$$

ponieważ $[OH^-] = K_w/[H^+]$ oraz $K_b = K_w/K_a$

Pojemność buforowa

- β , liczba moli mocnej zasady lub kwasu, która musi być dodana do 1 litra roztworu, aby spowodować zmianę pH o jedną jednostkę

Iloczyn rozpuszczalności

- dla reakcji wytrącania trudno rozpuszczalnego osadu:

jest to stała równowagi chemicznej, która opisuje stan równowagi między osadem trudno rozpuszczalnej soli (M_nX_m) a stężeniem jej jonów w roztworze:

$$I_r = [M^{m+}]^n [X^{n-}]^m$$

gdzie:

M - kation

X - anion

- jeśli w miejsce stężeń jonów tworzących osad wprowadzić ich aktywność, otrzymamy wówczas wyrażenie na termodynamiczny iloczyn rozpuszczalności, uwzględniający wpływ obecności elektrolitów w roztworze.

Rozpuszczalność związków słabo rozpuszczalnych w czystej wodzie

- strącanie osadu trudno rozpuszczalnej soli zachodzi wtedy, gdy iloczyn stężeń jonów przekracza wartość iloczynu rozpuszczalności

- dla roztworów nasyconych (pozostających w równowadze z osadem) o stałej temperaturze, rozpuszczalność definiuje się jako stosunek liczności związku w roztworze do objętości roztworu:

$$R = n/V \text{ [mol/dm}^3\text{]}$$

lub też jako masę związku przypadającą na 100 g (1000 g) wody lub roztworu.

- jeżeli jony M^{m+} i X^{n-} nie hydrolizują (lub też ich hydrolizę pomijamy) to rozpuszczalność związku słabo rozpuszczalnego można wyrazić jako:

$$R = [M^{m+}]/n = [X^{n-}]/m$$

- zależność między iloczynem rozpuszczalności I_r a rozpuszczalnością molową R (w mol/l) wyraża się wzorem:

$$I_r = [M^{m+}]^n [X^{n-}]^m = (nR)^n \cdot (mR)^m = n^n \cdot m^m \cdot R^{m+n}$$

Rozpuszczalność związków słabo rozpuszczalnych w roztworach zawierających inne elektrolity

Dodatek elektrolitu nie zawierającego jonów wspólnych ze słabo rozpuszczalnym związkiem M_nX_m powoduje wzrost rozpuszczalności tego związku. Zjawisko to (tzw. efekt solny) jest związane ze zmianą siły jonowej roztworu, od której zależą współczynniki aktywności jonów.

Jeśli dodamy elektrolitu posiadającego wspólne jony z osadem (jeżeli zaniedbamy wpływ zmiany siły jonowej roztworu oraz zakładamy, że jony nie ulegają hydrolizie, czy kompleksowaniu), wówczas iloczyn rozpuszczalności będzie miał postać:

$$I_r = [M^{m+}]^n [X^{n-}]^m = (C_M + nR')^n \cdot (mR')^m$$

$$I_r = [M^{m+}]^n [X^{n-}]^m = (nR')^n \cdot (C_X + mR')^m$$

gdy stężenie jonów pochodzących z dysocjacji silnego elektrolitu $\gg nR'$, to:

$$I_r = (C_M)^n \cdot (mR')^m$$

$$I_r = (nR')^n \cdot (C_X)^m$$

Nazwy niektórych związków chemicznych:

CO_2 - ditlenek węgla / tlenek węgla (IV)
 CO - tlenek węgla / tlenek węgla (II)
 SO_3 - tritlenek siarki / tlenek siarki (VI)
 SO_2 - ditlenek siarki / tlenek siarki (IV)
 NO_3 - tritlenek azotu / tlenek azotu (III)
 N_2O_5 - pentatlenek diazotu / tlenek azotu (V)
 NO_2 - ditlenek azotu / tlenek azotu (IV)
 N_2O_3 - tritlenek diazotu / tlenek azotu (III)
 NO - tlenek azotu / tlenek azotu (II)
 N_2O - tlenek diazotu / tlenek azotu (I)
 H_2O_2 - ditlenek diwodoru / nadtlenek wodoru
 H_2O - oksydan / woda / tlenek wodoru
 Cl_2O_7 - heptatlenek dichloru / tlenek chloru (VII)
 Cl_2O_5 - pentatlenek dichloru / tlenek chloru (V)
 Cl_2O_3 - tritlenek dichloru / tlenek chloru (III)
 Cl_2O - tlenek dichloru / tlenek chloru (I)
 Mn_2O_7 - heptatlenek dimanganu / tlenek manganu (VII)
 MnO_2 - ditlenek manganu / tlenek manganu (IV)
 Cr_2O_3 - tritlenek dichromu / tlenek chromu (III)
 CuO - tlenek miedzi / tlenek miedzi (II)
 Cu_2O - tlenek dimiedzi / tlenek miedzi (I)
 OF_2 - difluorek tlenu

AsH_3 – arsan / arsenowodór
 NH_3 – azan / amoniak / trihydroazot
 PH_3 – fosfan / fosforowodór
 HBr – bromowodór
 HCl – chlorowodór
 HCN – cyjanowodór
 HF - fluorowodór
 HJ – jodowodór
 H_2S – sulfan / siarkowodór

HSCN – kwas tiocyjanowy / rodankowy
 H_3SbO_4 – kwas antymonowy (V)
 H_3AsO_3 – kwas arsenowy (III)
 H_3AsO_4 – kwas arsenowy (IV)
 HNO_2 – kwas azotowy (III)
 HNO_3 – kwas azotowy (V)
 H_3BO_3 – kwas borowy/ ortoborowy (III)
 HClO – kwas chlorowy (I)
 HClO_2 – kwas chlorowy (III)
 HClO_3 – kwas chlorowy (V)
 HClO_4 – kwas chlorowy (VII)
 HCrO_2 – kwas chromowy (III)
 H_2CrO_4 – kwas chromowy (VI)
 HOCN – kwas cyjanowy
 HPO_3 – kwas metafosforowy (V)
 H_3PO_3 – kwas fosforowy (III)

H_3PO_4 – kwas fosforowy (V) / ortofosforowy
 $\text{H}_4\text{P}_2\text{O}_7$ – kwas pirofosforowy/ ortodwufosforowy (V)
 HIO – kwas jodowy (I)
 HIO_2 – kwas jodowy (III)
 HIO_4 – kwas metajodowy (VII)
 H_4SiO_4 – kwas ortokrzemowy (IV)
 H_2SiO_3 – kwas metakrzemowy (IV)
 HMnO_4 – kwas manganowy (VII)
 H_2MnO_4 – kwas manganowy (VI)
 H_2SeO_4 – kwas selenowy (VI)
 H_2SO_3 – kwas siarkowy (IV)
 H_2SO_4 – kwas siarkowy (VI)
 $\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_7$ – kwas disiarkowy (VI)
 $\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_3$ – kwas tiosiarkowy (VI)
 $\text{H}_2\text{CO}_3 / \text{H}_2\text{O} \cdot \text{CO}_2$ – kwas węglowy (IV)

HCOOH – kwas mrówkowy
 CH_3COOH – kwas octowy
 $\text{H}_2\text{C}_2\text{O}_4$ – kwas szczawiowy
 $\text{C}_6\text{H}_5\text{OH}$ - fenol

$\text{NH}_4\text{OH} / \text{H}_2\text{O} \cdot \text{NH}_3$ – wodorotlenek amonu
 $\text{Ba}(\text{OH})_2$ – wodorotlenek baru
 $\text{Be}(\text{OH})_2$ – wodorotlenek berylu
 $\text{Zn}(\text{OH})_2$ – wodorotlenek cynku
 $\text{Al}(\text{OH})_3$ – wodorotlenek glinu
 $\text{Mg}(\text{OH})_2$ – wodorotlenek magnezu
 $\text{Mn}(\text{OH})_2$ – wodorotlenek manganu (II)
 $\text{Cu}(\text{OH})_2$ – wodorotlenek miedzi (II)
 $\text{Pb}(\text{OH})_2$ – wodorotlenek ołowiu (II)
 $\text{Hg}(\text{OH})_2$ – wodorotlenek rtęci
 KOH – wodorotlenek potasu
 NaOH – wodorotlenek sodu
 AgOH – wodorotlenek srebra
 $\text{Ca}(\text{OH})_2$ – wodorotlenek wapnia
 $\text{Fe}(\text{OH})_2$ – wodorotlenek żelaza (II)
 $\text{Fe}(\text{OH})_3$ – wodorotlenek żelaza (III)

MgCl_2 – dichlorek magnezu / chlorek magnezu
 CuSO_4 – siarczan (VI) miedzi (II)
 $\text{K}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$ – dichromian (VI) potasu /
 heptaoksydodichromian potasu
 KMnO_4 – nadmanganian potasu /
 manganian (VII) potasu
 $\text{K}_4\text{Fe}(\text{CN})_6$ –heksacyjanożelazian (II) potasu